

CEMÂLEDDİN EL-AKSARÂYÎ'NİN HADİŞÇİLİĞİ: EL-ES'İLE VE'L-ECVİBE ÖRNEĞİ*

Mustafa KARABACAK**

Öz

Cemâleddin el-Aksarâyî, Osmanlı Devri kuruluş devri hükümdarlarından I. Murat döneminde Amasya, Konya ve Aksaray gibi Anadolu topraklarında yaşamış âlim ve mutasavvıftır. Soyunun dördüncü kuşaktan Fahreddin er-Razî'ye ulaştığı belirtilen Cemâleddin el-Aksarâyî, Cemâlî nisbeyle tanınmıştır. Aksaray'daki Zinciriye Medresesinde hocalık yapmış ve Aksaray'da vefat etmiş önemli bir âlimdir. Tefsir, başta olmak üzere hadis, fıkıh, ahlak, tıp, dilbilim gibi çeşitli alanlara ait Arapça, Farsça ve Türkçe eserler yazmıştır. Aksarâyî'nin farklı alanlarda ve dillerde eserler kaleme alması kendisinin çok yönlü bir âlim olduğunu göstermesinin yanı sıra 14. asırdaki ilmi birikime ışık tutması bakımından da önemlidir. Cemâleddin el-Aksarâyî'nin hadise dair *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* olarak şöhret bulmuş *Şerhu Müşkilâti'l-Kur'ani'l-Kerim ve Şerhu Müşkilâti Ehâdisi Rabbi'l-Âlemin* adlı bir eseri bulunmaktadır. Eserin mukaddimesinde belirttiğine göre Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*'yi, Amasya Emiri Kutlu Şah'ın oğlu Şemsüddin Ahmed el-Hac Şadgeldi Paşa için ve onun işaretleriyle bölge

* Bu Makale 25-27 Ekim 2018 tarihinde Aksaray'da gerçekleştirilen III. Uluslararası Aksaray Sempozyumu'nda sunulan bildirinin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Hadis Anabilim Dalı. karabacakm67@hotmail.com. orcid.org/0000-0002-8190-3513.

halkını da dikkate alarak Farsça yazmıştır. Eserin Amasya'da kaleme alındığı bilinmekle birlikte yazım zamanı konusunda net bir tarih vermek mümkün değildir. Eser, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar* ismiyle Necattin Hanay ve Mehterhan Furkani tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu çalışmada Cemâleddin el-Aksarâyî'nin, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* adlı eseri ekseninde eserin içeriği, Aksarâyî'nin meselelere yaklaşım metodu ve eserdeki hadislerin sıhhat durumu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler:

Hadis, Aksaray, Metot, Cemâleddin el-Aksarâyî, el-Es'ile ve'l-Ecvibe.

JAMALUDDİN AL-AKSARÂYÎ AS A HADİTH SCHOLAR: AL-AS'İLA WAL-AJWİBA EXAMPLE

Abstract

Jamaluddin el-Aksarâyî is a scholar and mystic who lived in the Anatolian lands such as Amasya, Konya and Aksaray during the period of Murad I. in the time of the reigns of the Ottoman Empire. Jamaluddin el-Aksarâyî who is the forth branch descendant of Fahrudin al-Razî was known by the name of Jamalî. At that time he was an important scholar who used to teach at the Aksaray Zinciriye Madrasa (Theological School) and he passed away in Aksaray in. He has written his works on Persian and Turkish languages belonging to various fields such as hadith, islamic law, morality, medicine, and linguistics. Aksarâyî has addressed his works with various fields and different languages, demonstrating that he is a multi-directional scholar, it is also important to keep the scientific accumulation of the 14th century. He has a work named Sharhu Mushkilat al-Qur'ani'l-Karim and Sharhu Mushkilâti Ahâdîsi Rabbi'l-Âlamîn, which it became famous by the name of al-As'ila Wa'l-Ajwiba. According to introduction part of al-As'ila Wa'l-Ajwiba' Jamaluddin al-Aksarâyî dedicated his work to Kutlu Shah`'s son Shamsuddin Ahmad al-Haj Shadgaldi Pasha, who he and his father were the commanders of Amasya. At the same time he considered his and people of the region's sign influential towards to write this book. It is not possible to give a clear date about the book written time, although it is known that the work was written in Amasya. The work has been translated to Turkish by Necattin Hanay and Mehterhan Furkani under the name of el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar (al-Es'ile ve'l-Ecvibe: Questions and Answers. About Tafsir and Hadith). The work will consist of his methods in this subject and the validity of hadith which he wrote in this book.

Keywords:

Hadith, Aksaray, Method, Jamaluddin al-Aksarâyî, al-As'ila wa al-Ajwiba.

GİRİŞ

Cemâleddin el-Aksarâyî, Osmanlı Devri kuruluş devrinde Amasya, Konya ve Aksaray gibi Anadolu topraklarında yaşamış âlim ve mutasavvıftır. Farklı alanlarda eserler vermiştir. Hadise dâir eserlerinden biri de *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*'dir.

Bu çalışmada Cemâleddin el-Aksarâyî'nin *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* adlı eserindeki hadisçiliği incelenecektir. Cemâleddin el-Aksarâyî'nin söz konusu eserdeki hadisçiliğine geçmeden önce hayatı hakkında kısa bilgi vermek istiyoruz.

1. CEMÂLEDDİN EL-AKSARÂYÎ'NİN HAYATI

Cemâleddin el-Aksarâyî'nin asıl adı Mehmed'dir. Kaynaklarda doğum yeri ve tarihi kesin olarak belirtilmemekle birlikte 1313-1314 veya 1317-1318 yıllarında Aksaray'da veya Tebriz'de doğduğu tahmin edilmektedir. Babasının ve dedesinin adları da Mehmed'dir. Fakat Aksaray'da yaşadığı ve Aksaraylı anlamına gelen el-Aksarâyî nisbesini kullandığı bilinmektedir.¹

Çocukluk ve gençlik yıllarını Aksaray veya Tebrîz'de geçiren Cemâleddin el-Aksarâyî, ilk tahsilini babasından almıştır. Aksarâyî ilk tahsilinden sonra Amasya'ya gidip orada kendisiyle aynı adı taşıyan hemşehrisi Cemâleddin İbrahim'in oğlu Fahrüddin İlyas Rûmî'den dersler almıştır. Aksarâyî daha sonra Amasya Emirliğine kadar yükselecek olan Hacı Şadgeldi ile aynı hocadan dersler almışlardır. Hacı Şadgeldi Paşa Amasya Emiri olunca Cemâleddin Aksarâyî'yi Amasya Kadılığı'na ve Dârü'l-İlim Müderrisliğine getirdi. Amasya Kadiaskeri Pîr Nizameddin Muhammed Cürçânî (öl. 768/1366-67) ölünce de Cemâleddin Aksarâyî'yi emirliğin kadiaskerliğine getirildi.² Cemâleddin Aksarâyî Amasya'dan ayrıldıktan sonra Başkent Konya'ya geldi. Konya'da hâkim olan Karamanoğlu Alaeddin Bey tarafından Konya Kadılığı'na atandı.³ Konya Kadılığı'ndan sonra doğduğu yer

¹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Aksaray Taribi*, 2 Cilt, (İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974), 2/2278. Hayatı hakkında bkz. Ramazan Ata, *Selçukludan Osmanlıya Aksaray Okulu 1142-1566* (Konya: Hüner Yayınevi, 2016), 109-112; Mahmut Ulu, *Ulu Şeyh Cemâleddin Aksarâyî Hayatı ve Eserleri* (Aksaray: Aksaray Belediyesi Yayınları, 4. Basım, 2017), 13-111; Yusuf Küçükdağ, *Piri Mehmet Paşa* (Aksaray: Aksaray Belediyesi Yayınları, 2017), 5-8.

² Konyalı, *Aksaray Taribi*, 2/2278-2279; Ulu, *Cemâleddin Aksarâyî Hayatı ve Eserleri*, 14, 30.

³ Konyalı, *Aksaray Taribi*, 2/2280

olan Aksaray'a geldi. O, İsmail b. Hammâd el-Cevherî'nin (öl. 400/1009) *Sıhabu'l-Lüğa*'sının ezberden bilinmesi şart kılınan⁴ Aksaray'daki Zinciriye Medresesinde hocalık yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Ölünceye kadar da burada müderrislik yapmıştır.⁵

Cemâleddin el-Aksarâyî'nin yetiştirdiği öğrencilerden biri ilk Osmanlı Şeyhülislamı⁶ kabul edilen Molla Fenârî (öl. 834/1431)⁷ Arap Dili, Kellam ve Fıkıh âlimi Seyyid Şerif Cürcânî (öl. 816/1413) kendisinden istifade için gelmişse de Cemâleddin el-Aksarâyî'nin cenazesine rastlamıştır.⁸ Soyunun dördüncü kuşaktan Fahreddin er-Râzî'ye (öl. 606/ 1210) ulaştığı belirtilen Cemâleddin el-Aksarâyî, 14. yüzyılda Anadolu'da Fahrî Râzî ekolünün en büyük temsilcisidir⁹ ve Cemâlî nisbesiyle tanınmıştır. Cemâleddin el-Aksarâyî, Aksaray'da (öl. 791/1388-899) vefat etmiş ve kabri Ervah mezarlığındadır.¹⁰

Cemâleddin Aksarâyî, Osmanlı Devri kuruluş devri hükümdarlarından I. Murat döneminde Amasya, Konya ve Aksaray gibi Anadolu topraklarında yaşamış âlim ve mutasavvıftır. Kadılık başta olmak üzere değişik görevlerde bulunmuştur. Tefsir, hadis, fıkıh, ahlak, tıp, dilbilim gibi çeşitli

⁴ İbrahim Hakkı Konyalı, Zinciriye Medresesinin Vakfiyesinde *Sıhab-ı Cevherî*'yi ezber bilenlerin tayin edileceğine hakkında bir şart bulunduğu ihtimal vermemektedir. Ona göre lügat, Kur'an gibi ezberlenmez. Bk. Konyalı, *Aksaray Tarihi*, 2/2282

⁵ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, 2/2282; Abdulhak Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim (İstanbul: Remzi Kitap Evi, 6. Basım, 2000), 25; Ulu, *Cemâleddin Aksarâyî Hayatı ve Eserleri*, 44; Mustafa Öz, "Cemâleddini Aksarâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/308.

⁶ Bk. Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/91-96.

⁷ Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (Hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen) 3 Cilt (İstanbul: Meral Yayınlar, 1333/1915), 1/291; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 6 Cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 2/592; Abdulhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Devrinde İlim* (İstanbul: Remzi Kitabevi, ts.), 25; Öz, "Cemâleddini Aksarâyî", 7/308; İsmail Hakkı Aydın, "Molla Fenârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 30/245-247; Sadreddin Gümüş, "Seyyid Şerif Cürcânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 8/134.

⁸ Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/291; Konyalı, *Aksaray Tarihi*, 2/2284; Gümüş, "Seyyid Şerif Cürcânî", 8/134.

⁹ Konyalı, *Aksaray Tarihi*, 2/2278, 2285; Yusuf Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi* (Aksaray: Aksaray Belediyesi Yayınları, 2017), 5; Yusuf Şevki Yavuz, "Fahreddin er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/89.

¹⁰ Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/291. Vefat tarihini farklı verenler de vardır: Bk. Konyalı, *Aksaray Tarihi*, 2/2280

alanlara ait Arapça, Farsça ve Türkçe eserler yazmıştır.¹¹ Aksarâyî'nin farklı alanlarda ve dillerde eserler kaleme alması kendisinin çok yönlü bir âlim olduğunu göstermesinin yanı sıra 14. asırdaki ilmi birikime ışık tutması bakımından da önemlidir.

2. CEMÂLEDDİN ELAKSARÂYÎ'NİN EL-ES'İLE VE'L-ECVİBE'Sİ

Cemâleddin el-Aksarâyî'nin hadise dair *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* olarak şöhret bulmuş *Şerhu Müşkilâti'l-Kur'ani'l-Kerim ve Şerhu Müşkilâti Ehâdîsi Rabbi'l-Âlemin* adlı bir eseri bulunmaktadır. Eserin mukaddimesinde belirtildiğine göre Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*'yi, Amasya Emiri Kutlu Şah'ın oğlu Şemsüddin Ahmed el-Hac Şadgeldi Paşa (öl. 783/1381)¹² için ve onun işaretleriyle bölge halkını da dikkate alarak Farsça yazmıştır.¹³ Eserin Amasya'da kaleme alındığı bilinmekle birlikte yazım zamanı konusunda net bir tarih vermek mümkün değildir. Eser, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar* ismiyle Necattin Hanay ve Mehterhan Furkani tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

el-Es'ile ve'l-Ecvibe, soru cevap üslûbuyla yazılmış ve iki bölümden oluşmaktadır. Tefsirle ilgili birinci bölümünde 152; hadisle ilgili ikinci bölümde ise 52 olmak üzere toplamda 204 soru bulunmaktadır. Bu sorular, başkaları tarafından Cemâleddin el-Aksarâyî'ye yöneltilmiş olabileceği gibi zihinlerdeki muhtemel soru işaretlerini gidermek için kendisi tarafından da kurgulanmış olabilir. Söz konusu kitaptaki bazı soruların "Hadis Problemleri" adıyla günümüzde yazılan eserlerle benzerlik arz etmesi ve kitaptaki soruların geneli itibarıyla hadis konusunda ancak birikimi olan kişilerin so-

¹¹ Eserleri için bkz. Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/291; Küçükdağ, *Piri Mehmet Paşa*, 5-8; Öz, "Cemâleddini Aksarâyî", 7/308-309. Cemâleddin Aksarâyî'ye atfedilen kaç tane eseri olduğuna dair değişik rakamlar vardır: Bunlar: 3, 7, 8, 9, 10, 13, 18 gibi. Bk. Ulu, *Cemâleddin Aksarâyî Hayatı ve Eserleri*, 95-111.

¹² Şadgeldi Paşa hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehterhan Furkani, "Siyasi ve İlmî Bir Kişilik: Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa ve *ed-Düverül-Mensüretü f'l-Furû'* Adlı Eserin Kendisine Nispeti", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*, (Ankara: KIBATEK, 2017), 389- 398; Mehterhan Furkanî, "Risaletü'd-Düveri'l-Mensure li-Iz el-Hanefi: Dirâse ve Tahkik", *Mütefekkir*, 4/8 (2017), 411-412.

¹³ Cemâleddin Muhammed b. Muhammed el-Aksarâyî, *Kitabül-Es'ile ve'l-Ecvibe*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya nr. 71, vr. 2b-a.

rabileceği sorular olması da bu soruların Aksarâyî tarafından kurgulanmış olduğu ihtimalini artırmaktadır.

Eser hakkında bu kısa bilgiden sonra Cemâleddin el-Aksarâyî'nin, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe adlı* eserindeki hadislerle ilgili soruların içeriği ve onun sorulara verdiği cevaplarda kullandığı metotlara geçebiliriz.

3. ESERDEKİ SORULARIN İÇERİĞİ VE CEVAPLARDA KULLANILAN METOTLAR

3.1. Eserdeki Soruların İçeriği

Bu başlık altında Cemâleddin el-Aksarâyî'nin söz konusu eserindeki hadislerin içeriği ve kullandığı metotlar üzerinde durulacaktır.

3.1.1. Hadislerde Kullanılan Kelimelerin Doğru Anlaşılması ile İlgili Sorular

Cemâleddin el-Aksarâyî'nin, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*'deki bazı sorular hadislerde kullanılan kelimelerin doğru anlaşılması ile ilgilidir: Örneğin, “Develerin sayısı yirmi beşe ulaşırsa bir yaşını bitirip iki yaşına basmış kız (bint-i mehâd), dişi (ünsâ) bir deve zekat olarak verilir”¹⁴ mealindeki hadiste kullanılan “بِنْتُ مَخَاصٍ” sözünden dişi deve anlaşılırken ayrıca dişi “أُنْثَى” kelimesinin kullanılmasıyla ilgili soru¹⁵ bunlardandır. Cemâleddin el-Aksarâyî bu soruya şöyle cevap vermektedir: “Muhaddislerden bazıları bunu tekide hamletmektedirler. Muhakkik hadisçiler ise “ibn” ve “bint” kelimelerinin insan dışındaki varlıklar için kullanıldığında cins anlamı ifade ettiğini söylemişlerdir. Nitekim deveye ister dişi ister erkek olsun “çöl kızı” anlamındaki “bintü'l-felât” ifadesi kullanılır. “Gelincik” hayvanına da dişi olsun erkek olsun “ibnü'l-ırs” denilmektedir.”¹⁶

Hadiste kullanılan kelimelerin doğru anlaşılmasıyla ilgili bir başka soru da şudur: Bir kutsi hadiste şöyle buyrulmaktadır: “Yüce Allah “Ku-

¹⁴ Ebû Abdillâh Muhammet b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiûs-Sabih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “Zekât”, 38.

¹⁵ Aksarâyî, Cemâleddin, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsîr ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*, çev. Hanay, Necattin- Furkani, Mehterhan (Ankara: Demirok Matbaacılık, ts.), 122.

¹⁶ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 122.

lum bana (farzlara ilaveten yaptığı) nafile ibadetlerle yaklaşır, nihayet ben onu severim. Kulumu sevince de ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Ben, yapacağım herhangi bir şeyde, mümin kulumun ruhunu kabzetteki tereddüdüm kadar hiçbir hususta tereddüt etmem. (Zira) o, ölümü sevmez, ben de onun sevmediği şeyi sevmem” buyurmaktadır.¹⁷ Allah hakkında kullanılan *semi*, *basar*, *yed*, *ricl ve tereddüt* ifadelerinin kullanılması ile ilgili soru bunlardandır.¹⁸

Cemâleddin el-Aksarâyî bu soruyu şöyle cevaplamaktadır: “Allah işitme vasıtasıyla elde edilen bilgiyi vasıtasız olarak ona bahşedeceğini yani “ona kuvvesi olmadan, vasıtasız ilim vereceğim” buyuruyor. Diğer insanların aksine o, maksadını elde etme hususunda işitme yetisine ihtiyaç duymayacaktır. Aynı şekilde görme, el ve ayak da üzerinde düşünüldüğünde bu şekilde anlaşılır.”¹⁹ Cemâleddin el-Aksarâyî yine hadiste geçen Allah’ın tereddüdüne “Tereddütten kastedilen ise Allah’ın bir kuluna hastalık, açlık, yüksekten düşmek, zararlı hayvanların saldırısı vb. ölüm sebeplerinden birini göstermesi ve bunları bazen ölümle sonuçlandırması, bazen de sonuçlandırmamasıdır. Bu durum insanın tereddüt etme haline benzer. Müteredit biri, bazen bir işi yapmaya bazen de yapmamaya karar verdiği için Allah’ın bu eylemi ile benzetme yoluyla bu şekilde ifade etmiştir”²⁰ diyerek Muzhıruddin Ahmet’ten alıntı yaparak cevap verir fakat bu cevabı yeterli görmez ve “Bendeniz de şöyle der: Yukarda ifade edilen yorum hadisin “o, ölümü sevmez, ben de onun sevmediği şeyi sevmem” kısmını izah edememektedir. Bana göre en iyi en münasip yorum “Bu hadiste kastedilen, müminin haline Allah’ın son derece itina göstermesi ve onun mutluluğunu istemesidir. Bu ifade müsebbibin zikredilip sebebinin kastedilmesi kabildendir. Örneğin dostlarından ayrılmak istemeyen birisi uzun bir sefere çıkma mecburiyetinde kaldığında mutlaka tereddütleri olur”²¹ diyerek kendi yorumunu verir.

¹⁷ Buhâri, “Rikâk”, 38.

¹⁸ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 123- 124.

¹⁹ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 124.

²⁰ Muzhırî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hüseyin, *el-Mefâtih fi şerbi’l-Mesâbib*, thk. Nuraddin Tâlip (Kuveyt: Daru’n-Nevâdir, 1433/2012), 3/137-138.

²¹ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 124.

3.1.2. Hadisin Doğru Anlaşılması ile İlgili Sorular

Cemâleddin el-Aksarâyî'nin, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*'deki bazı sorular da hadisin doğru anlaşılmasıyla ilgilidir. Bir hadiste “Müslüman, elinden ve dilinden diğer Müslümanların güvende olduğu kimsedir”²² buyrulmaktadır. Bu ifadeye göre zarar veren kimselerin Müslüman olmaması gerekmektedir. Hâlbuki bir Müslüman bir kimseye zarar verdiği için kâfir olmaz. Ayrıca bir kimsenin başka birine herhangi bir şekilde zarar vermesi caiz değilken, hadiste özellikle dil ve elin zikredilmesinin sebebinin²³ sorulması bundandır. Cemâleddin el-Aksarâyî bu soruya “Bu hadiste kastedilen Müslüman, dindar ve kâmil Müslümandır. Özellikle el ve dilin zikredilmesi ise insanlara zarar vermenin genelde bu ikisi ile yapılıyor olmasındandır” şeklinde cevap vermektedir.²⁴

Diğer bir soru “Kul zina ettiğinde iman ondan çıkar ve gölgelik gibi başının üzerinde durur. Bu işi bıraktığında da iman tekrar kendisine döner”²⁵ hadisiyle ilgilidir. “Bilindiği gibi iman tasdikten ibarettir. Tasdik ise zina yaparken de kişinin kalbinde sabittir” şeklinde hadisin doğru yorumunun nasıl olması gerektiği sorulmaktadır.²⁶ Cemâleddin el-Aksarâyî bu soruya “Burada zina eden kimsenin imanının zail olması kast edilmemektedir. Nitekim zina ederken ölen kimsenin cenaze namazı kılınır ve Müslüman olan varisleri terekesinden pay alır. Bu ifadeyle zina fiilinden uzak durmanın gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Yani mümin bir kimse asla zina etmemelidir. İman ve zina bir arada bulunmayı hak etmeyen birbirine zıt iki husuttur. Zina edenin başında imanın durması ifadesinde de zıt iki şeyin bir araya gelmeyeceğine dair bir teşbih söz konusudur. Çünkü her hangi bir konuda birinin gelmesiyle diğerinin gitmesi iki zıt şeyin özelliğidir. Ayrıca imanın zina eden kimsenin başında durması da kişinin imanla tamamen alakasının kesilmediğini gösteren bir karinedir”²⁷ şeklinde cevap vermektedir.

²² Buhârî, “İmân”, 4, 5; Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kureşî, *el-Câmiu's-Sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981/1401), “İmân”, 64-66.

²³ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 108.

²⁴ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 108.

²⁵ Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “İman”, 11.

²⁶ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 112- 113.

²⁷ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 113.

Hız. Peygamber'in "Mümin bir kimsede şu iki özellik bir arada bulunmaz: Cimrilik ve kötü ahlak"²⁸ başka bir rivayette ise "Cimrilik ile iman bir kulun kalbinde asla bir arada bulunmaz"²⁹ şeklindeki hadislerle dair sorular içeriğinin doğru anlaşılması ile ilgilidir.³⁰ Aksarâyî bu soruya "Hadiste müminden kastedilen kâmil mümindir. Zira mümin kelimesinin nekre olarak kullanılması tazim içindir. Bu iki özelliğın hadiste beraber zikredilmesinin sebebi ise genellikle ikisinin birbirinden ayrılmayan iki vasıf olmasıdır" diyerek cevap vermektedir.³¹

Aksarâyî, bir rivayette Allah "Ademoğlunun yaptığı her iyiliğın mükâfatı ondan yedi yüz katına kadar verilir. Fakat oruç hariç o benim içindir. Onun mükâfatını sadece ben bilirim"³² buyurmaktadır. Oysa bütün ibadetler Allah için yapılmaktadır. Bu hadiste oruca özel bir yer verilmesinin sebebi nedir?"³³ sorusuna "oruçta riyanın olmayışdır" şeklinde cevap vermektedir.³⁴

Hız. Ömer, Hız. Peygamber'e "Ey Allah'ın Rasûlü! Bir kimse senenin tamamını (savm-ı dehr) oruçlu geçirse nasıl olur?" diye sordu. Hız. Peygamber de "Yılın tamamını oruçlu geçiren ne orucu tutmuştur ne de tutmamıştır"³⁵ buyurdu. İki eylemin bir arada bulunmasının nasıl olacağından sorulmaktadır.³⁶ Aksarâyî bu soruya "böyle bir orucun bazı kişilerin vücudunu zayıflatacağı ve kişiyi cihattan ve farz ibadetleri yerine getirmekten alıkoyacağını" söyleyerek bunun da bazı kimselere has olduğunu ve bunların bu şekilde oruç tutmalarının mekruh olduğunu belirtir.³⁷

²⁸ Tirmizî, "İlim", 19; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 3. Basım, 409/1989), 106.

²⁹ Nesâî, Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981/1401), "Cihad", 8; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 106.

³⁰ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 122.

³¹ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 122.

³² Buhârî, "Savm", 9; Müslim, "Siyâm", 164; ayrıca bk. Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 125.

³³ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 125.

³⁴ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 122.

³⁵ Müslim, "Siyâm", 36; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdi, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), "Savm", 53; Tirmizî, "Savm", 56.

³⁶ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 126.

³⁷ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 126.

3.1.3. Hadisler Arasındaki Çelişkilerin Giderilmesi ile İlgili Sorular

Eserdeki bazı sorular, aralarında çelişki gibi görülen hadisler arasında uzlaşının nasıl sağlanacağı ile ilgilidir. Cibril hadisinde³⁸ (1, 2 ve 3. sorularda) imanı, inançla tanımlarken, “İman yetmiş küsur şubedir. Bunların en üstünü “lâilâhe illallah” sözüdür; en aşağı mertebede olanı da yolda bulunan rahatsız edici bir şeyi oradan kaldırmadır. Hayâ imanın bir şubesidir”³⁹ bu hadiste ise taş, diken vb. zarar verici şeylerin yoldan kaldırılması gibi hissi ameller imandan sayılmaktadır. Bu iki hadis arasında nasıl bir uzlaş sağlanabilir? şeklindeki sorularla zaman zaman iki hadis arasında anlama ilişkin problemin nasıl çözülmesi gerektiğine dair soru bunlardandır.⁴⁰ Aksarâyî bu soruya “Hadiste yer alan “şu’be”, sözlükte “ağacın dalı” anlamına gelmektedir. Dalın ise mutlaka bir gövdesi olmak zorundadır. Asıl gövde imandır ve dalları ise gövde üzerine bina edilen amellerdir. Bu hadiste zikredilenler ise o gövde üzerine bina edilen amellerdir. Bu hadiste zikredilenler ise iman bizzat kendisi değil; imanın yansımalarıdır. Bu da imana/gövdeye sahip olan kimse için söz konusudur” şeklinde cevap vermektedir.⁴¹

Bir hadiste Allah’ın ilk yarattığının kalem olduğu, başka bir hadiste ise ilk yaratılanın Hz. Peygamber’in nuru olduğu belirtilmiştir. Yine bir rivayette ilk inen ayetin “İkra”⁴², diğer bir rivayette “Ya eyyühe’l-müddessir”⁴³ olduğu nakledilmiştir. Bu hadislerdeki uzlaş nasıl sağlanacaktır?⁴⁴ Aksarâyî bu soruya “Kalem cinsinden ilk yaratılanın “kalem” ve nur cinsinden ilk yaratılanın da Hz. Muhammed’in nuru” olduğudur. Mağarada ilk inen ayet “İkra”, evde ilk inen ayet ise “Ya eyyühe’l-müddessir”dir” diyerek cevap vermiştir.⁴⁵

Aksarâyî’nin, İsrailoğullarından rivayetin yasaklandığına⁴⁶ ve caiz ol-

³⁸ Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 1.

³⁹ Buhârî, “İmân”, 3; Müslim, “İmân”, 57.

⁴⁰ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 107.

⁴¹ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 107.

⁴² el-Alak, 96/1.

⁴³ el-Müddessir, 74/1.

⁴⁴ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 114.

⁴⁵ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 114.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Arnaûd, Şuayb- Mürşid, Âdil, 44 Cilt (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 22/468; Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî, *Şuabü’l-İmân*, (Hindistan: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003), 1/199-200.

duđuna⁴⁷ dair rivayetler bulunduğunu bu iki rivayetin nasıl uzlaştırılması gerektiğiyle ilgili soru bu konu ile ilgili örneklerinden biridir.⁴⁸ AksarâÛ bu iki hadis arasındaki çelişkiyi ilk hadiste Musa şeriatini yazmanın yasaklığından ikinci hadiste ise inek, Samiri'nin buzağı, Tih çölü vb. kıssa ve hikayelerin nakledilmesinin caiz olduğunun ifade edildiğini *Mesâbih* kitabının şarihi Muzhiruddin Ahmet'ten⁴⁹ alıntı yaparak⁵⁰ cevap vermektedir.

Bir hadiste "Temizlik imanın yarısıdır"⁵¹ denirken başka bir rivayette imanın tasdikten⁵² ibaret oluğu belirtilmiştir. Bu durumda tasdik nasıl imanın yarısı olabilmektedir? diyerek iki rivayet arasının nasıl uzlaştırılması gerektiğine ilişkin soru sorulmaktadır.⁵³ AksarâÛ bu soruya "Hadiste iman ile namaz kastedilmiştir. Nitekim Kur'an'da *Allah sizin imanınızı zayı etmeyecektir*"⁵⁴ ayetinde namaz, iman olarak ifade edilmiştir. Bu yoruma göre abdestin namazın yarısı olarak ifade edilmesi, bir şeyin varlığı kendisinin yarısının varlığına bağlı olduğu gibi namazın geçerliliği de abdestte bağlı olmasındandır. Diğer bir yoruma göre de imandan maksat temizliktir. Yani insanı temizleyen iki şey vardır: Batınını temizleyen şey, tasdik anlamındaki iman; zahirini temizleyen de abdesttir"⁵⁵ şeklinde cevap vermektedir.

Bir hadiste "Kişi öldüğünde üzerinde bulunan elbise ile haşredilecektir"⁵⁶ başka bir hadiste "İnsanlar yalın ayak ve çıplak haşredilecektir"⁵⁷ buyrulmuştur. İki hadis arasındaki uzlaşının nasıl sağlanacağı sorulmaktadır.⁵⁸ AksarâÛ bu soruya "ilk hadisteki elbiseden maksat, amellerdir. Nitekim iyi-liğe şiar, takvaya da libas denilmektedir"⁵⁹ diyerek cevap vermektedir.

47 Buhâri, "Enbiyâ", 50.

48 AksarâÛ, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 115-116.

49 Muzhri, *el-Mefâtiħ fi şerhi'l-Mesâbih*, 1/299.

50 AksarâÛ, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 116.

51 Müslim, "Tahâret", 1.

52 Buhâri, "İman", 37; Müslim, "İman", 1.

53 AksarâÛ, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 118, 123, 124-125.

54 el-Bakara, 2/143.

55 AksarâÛ, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 118.

56 Ebü Dâvüd, "Cenâiz", 18; Hâkim en-Neysâbüri, İbnü'l-Beyyi' Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 1/490.

57 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/418.

58 AksarâÛ, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 121.

59 AksarâÛ, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 121.

3.1.4. Hadis Tarihi ile İlgili Sorular

Eserdeki bazı sorular hadis tarihi ile ilgili değerlendirilebilecek türden-
dir. Hz. Peygamber, Hz. Muaz'a hitaben “Ey Muâz! Allah'ın kulları üze-
rindeki hakkı ile kulların Allah üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor mu-
sun?” Muâz “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” dedi. Hz. Peygamber “Allah'ın
kulu üzerindeki hakkı O'na kulluk etmeleri ve hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır.
Kulların Allah üzerindeki hakkı ise kendisine hiçbir şeyi ortak koşmayana azap
etmemesidir” buyurdu. Muâz “Ey Allah'ın Rasûlü bunu insanlara müjdele-
yeyim mi?” dedi. Hz. Peygamber “Hayır! Bu durumda gevşeklik gösterirler”
cevabını verdi.⁶⁰

“Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel'e bu müjdeyi yaymasına izin verme-
diyse, bu hadisin rivayeti bize nasıl ulaştı?” denilerek hadisin bize intikali
sorulmaktadır.⁶¹ Aksarâyî bu soruya “Hz. Muaz, bu izin yaşağının İslam'ın
ilk yılları için geçerli olduğunu anlamıştı. Çünkü ilk dönemlerde insanların
çoğunda Allah'a itaat ve ibadetin zevki ve hırsı bulunmuyordu. Daha sonra
dine rağbetin kemal noktaya vardığına ve gevşekliğin olmayacağına kanaat
getirdiğinde bunu nakletmiştir”⁶² diyerek cevap vermiştir.

Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* adlı eserinde hadisle ilgi-
li sorularda farklı metotlar uyguladığı görülmektedir. Sorular genel olarak
hadislerin daha doğru anlaşılması ile ilgilidir.

3.2. Aksarâyî'nin Sorulara Verdiği Cevaplarda Kullandığı Metotlar

Cemâleddin el-Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* isimli eserinde kendisine
yöneltilen sorulara cevaplar verirken farklı metotlar uygulamıştır. Bu başlık
altında bunlar incelenecektir.

3.2.1. Hadisin Anlamını Ayetlerden Deliller Getirerek Desteklemesi

Aksarâyî, daha önce de değinilen Cibril hadisi diye bilinen rivayetdeki
“Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet ederim, demendir” ifadesi yerine
“Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet etmemdir”⁶³ ifadesinin kullanı-

⁶⁰ Buhârî, “Rekâik”, 37, “Libas”, 99; Müslim, “İman”, 10.

⁶¹ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 112.

⁶² Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 112.

⁶³ Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 1.

mındaki inceliğe ilişkin soruya ayetten delil getirerek şöyle cevap vermektedir: “Hadisteki incelik şudur: “Şehadet etmek” sadece kuru bir ifade değil; aksine itikadı da izhâr eden (kalpteki inanca uygun) bir ifade biçimidir. Dolayısıyla itikat olmadan hakiki şehadet gerçekleşmez. Bundan dolayı münafığın dil ile ikrarı, lügavî bir boyun eğmeden ibaret olup şer’i bir teslimiyet olmadığı bilinmektedir. Şu ayette “*Biz senin gerçekten Allah’ın elçisi olduğuna şehâdet ediyoruz*”⁶⁴ diyen münafıklara karşılık Allah’ın “*Allah şahittir ki münafıklar bunu söylerken kesinlikle yalan söylüyorlar*”⁶⁵ buyurması da bizim söylediğimizi destekliyor demektir.⁶⁶

Aksarâyî “Temizlik (abdest) imanın yarısıdır”⁶⁷ hadisini yorumlarken de aynı metoda başvurur. Ona göre bu hadiste iman ile namaz kastedilmiştir. Nitekim Kur’an’da “*Allah sizin imanınızı zayi etmeyecektir*”⁶⁸ ayetinde namaz, iman olarak ifade edilmiştir.⁶⁹

3.2.2. Hadisin Başka Tariklerinden İstifade Etmesi

Bütünsel yaklaşım da denilen ve hadisin doğru anlaşılması için başka tariklerden de istifa etmek Cemâleddin el-Aksarâyî’nin kullandığı metotlardan biridir. Aksarâyî, Cibril hadisiyle⁷⁰ ilgili soruda rivayetin başka tarikinden istifade ederek cevap vermektedir. Aksarâyî, “Bir ümmü veledin kızının, annesinin efendisi (رَبَّتْهَا) olarak adlandırılması ne anlama gelir?” sorusuna “Mezkûr hüküm kız çocuğu hakkında sabit ise erkek çocuk hakkında geçerli olduğunu zikretmeye bile gerek yoktur. Çünkü (örfen) erkek çocuk kızlara göre daha üstün ve daha şereflidir. Ayrıca başka bir rivayette kız değil, “رَبَّتْهَا”⁷¹ erkek çocuğu zikredilmektedir.”⁷² şeklinde cevaplandırmaktadır.

⁶⁴ el-Münâfikûn, 63/1.

⁶⁵ el-Münâfikûn, 63/1.

⁶⁶ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 105-106.

⁶⁷ Müslim, “Tahâret”, 1.

⁶⁸ el-Bakara, 2/143.

⁶⁹ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 118.

⁷⁰ Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 1.

⁷¹ Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “İmân”, 5, 7; Nesâî, “İmân”, 6.

⁷² Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 106.

3.2.3. Hadisin Anlaşılması ile İlgili İhtimallere Değinmesi

Hadisin doğru anlaşılması için o konudaki ihtimalleri vermek de onun metotlarından biridir. “Üç haslet vardır ki bunlara sahip olan kimse imanın tadına varır: Allah ve Rasûlü, kendisine onların dışındakilerden (mimmâ sivâhümâ) daha sevimli gelen kimse...”⁷³ Bu hadiste Hz. Peygamber “سَوَاهِمًا” tamlamasında Allah ve Rasûlüne işaret eden tesniye/ikil (hümâ) zamiri kullanılmıştır. Bir başka rivayette ise “وَرَسُولُهُ اللَّهُ يُطِيعُ مَنْ” “Ne kötü bir hatipsin! (Cümlelerin ikinci kısmını) şöyle getirmeliydin: “وَرَسُولُهُ اللَّهُ يَعِصُ وَمَنْ” Aksarâyî, bu iki hadisin uzlaştırılmasıyla ilgili şu ihtimalleri değerlendirmektedir:

1. Bazılarına göre, hatip “يَعِصُهَا وَمَنْ” deyip bir süre sustuktan sonra “فَقَدْ” demiştir. Hz. Peygamber de iki ifade arasındaki suskunluktan dolayı kendisini azarlamıştır.

2. Bazılarına göre ise Hz. Peygamber’e itaat ve isyan Allah’a itaat ve isyana tabidir. Dolayısıyla “وَرَسُولُهُ اللَّهُ يَعِصُ وَمَنْ” ifadesinin aksine “يَعِصُهَا وَمَنْ” ifadesinde bu anlam çıkmamaktadır.

3. Bazılarına göre de Hz. Peygamber, Allah ve Rasûlü için ikil zamir kullanmayı yasaklamıştır. Hz. Peygamber’in kullanması ise ona özgüdür. Bunu ifade etmek için şaire uyarıda bulunmuştur.

Aksarâyî, kendi kanaatini ise şöyle açıklamaktadır: “وَرَسُولُهُ اللَّهُ يُطِيعُ مَنْ” ile “يَعِصُهَا وَمَنْ” arasında daha fazla bir uyum vardır. Bu da Hz. Peygamber’in itirazı için yeterli bir sebeptir.⁷⁴

3.2.4. Hadis Usulüne İlişkin Kavramları Kullanması

Cemâleddin el-Aksarâyî az da olsa sorulara verdiği cevaplarda hadis usulü kavramlarını kullanmakta ve onları açıklamaktadır. Hz. Peygamber’in “Allah Teâlâ şöyle buyurdu...” diye başlayan bir sözü Allah kelamı olduğuna göre bu şekilde başlayan cümleler Kur’an’da olması gerekmez mi? sorusuna verdiği cevapta bunun Kutsi hadis olduğunu belirterek onu da şöyle tarif etmektedir: Bu tür hadisler manası miraçta ya da rüyada Hz.

⁷³ Hadis kitaplarında “ihtedâ” yerine “raşede” fiili geçmektedir. Bk. Buhârî, “İmân”, 9, 14, “İkrah”, 1, “Edeb”, 42.

⁷⁴ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 108-109.

Peygamber'e bildirilmiş ve o da kendi cümleleriyle bunu ifade etmiştir. Bu sebeple diğer hadis çeşitlerinde olduğu gibi bu hadisler muciz değildir. Kut-si hadislerle diğer hadislerin farkı, diğerlerinin aksine bunların Allah'tan rivayet edilmesidir.⁷⁵

3.2.5. Kelimelerin Anlamına Değınmesi

Bir hadiste Ebû Huzâme “Ey Allah'ın Rasûlü! (Hastalıklardan kurtulmak için) rukye olarak okuduğumuz duayı, tedavi olduğumuz ilacı ve kendimizi korumak için kullandığımız araç-gereçleri nasıl değerlendiriyorsunuz. Allah'ın takdir ettiği şeyleri değıştirme konusunda bunların herhangi bir etkisi var mıdır?” diye sordu. Hz. Peygamber de ona “O (saydığın şeyler de) Allah'ın takdir ettiklerindendir”⁷⁶ cevabını verdi.

Cemâleddin el-Aksarâyî hadiste geçen “إِسْتَرْقَى” kelimesini “Kur'an'da yer alan ve almayan duaları okumasını birinden istemektir” olarak tarif etmektedir. Aksarâyî yine hadisteki “تُقَاتَى” kelimesini “kişinin kendisini şerlere karşı korumak için kale ve silah gibi şeyler” olarak tanımlayarak⁷⁷ okuyucunun, hadiste anlamakta güçlük çekeceğini düşündüğü bazı kelimelerin anlamını açıklamaktadır.

3.2.6. Sahabe Sözlerinden İstifade Etmesi

Hadislerin anlaşılması için zaman zaman sahabe yorumlarından da istifade etmiştir. “Rüzgâr esmeye başladığı zamanlarda Hz. Peygamber “Allah'im! Rüzgârları (riyâh), bereketli eyle; şerli rüzgâr (rîh) rüzgâr eyleme!” diye dua ederdi.⁷⁸ Aksarâyî, Hz. Peygamber'in, aynı varlıkla ilgili olarak duasında talebini dile getirirken “رِيَّاحٌ” şeklinde çoğul, sakınırken de “رِيحٌ” şeklinde tekil ifade biçimini kullanmasının sebebine ilişkin soruyu açıklarken Abdullah b. Abbâs'ın “Kur'an'da genellikle fayda verici rüzgârların

⁷⁵ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 110-111.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 24/218-219.

⁷⁷ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 115.

⁷⁸ Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Müsennâ b. Yahyâ b. Isâ b. Hilâl et-Temimi, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), 4/341; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mücemül-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994), 11/213; *ed-Duâu li't-Taberânî*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beirut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413), 303.

riyâb şeklinde çoğul; zarar verici olanların ise *rib* şeklinde tekil kullanıldığı” şeklindeki yorumunu naklede⁷⁹ ve hadiste kullanılan bu iki ifade arasındaki farklılığın sebebi olarak da bunu belirtmektedir.⁸⁰

3.2.7. Edebi Sanatları Kullanması

Aksarâyî, Dehr hadisi diye bilinen “Dehre sövmeyin...”⁸¹ hadisini açıklarken insanların kızmalarını/gazabını gerektiren şey “eziyet” sayıldığından dolayı hadiste “eza etme” ifadesinin Allah hakkında mecazen kullanıldığını belirtir.⁸² Aksarâyî, aynı hadisin başında kullanılan “لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ” ifadesiyle uyum sağlaması için müşâkele⁸³ sanatı bakımından Bakara suresi 138. ayette “*sıbgatullah*”⁸⁴ ifadesindeki kullanımda olduğu gibi “وَأَنَا الدَّهْرُ” ifadesinin kullanıldığını belirtir.

Hz. Peygamber “Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Kibriya kaftanım (ridâ), azamet gömleğimdir (izâr). Her kim bunların biri hakkında benimle çekişirse, onu ateşe atarım”⁸⁵ hadisinde ridâ ve izâr ifadelerinin kullanımında teşbih değil; müşebbeh (benzeyen) ve müşebbeh bih (kendisine benzetilen) zikredildiği için istiâre söz konusudur. Ayrıca beyan âlimlerinin ifadesine göre burada (benzetme edatı bulunmayan) teşbih-i müekket vardır. Teşbih yönü ihtisastır. Nasıl ki ridâ ve izâr onu giyene özel ise ve onu kimseye paylaşmıyorsa, bu iki sıfat da Allah’a özeldir ve hiç kimse bu sıfatlarda O’na

⁷⁹ İbn Abbâs buna şu âyetleri örnek vermektedir: “... (*Âd kavmine*) soğuk bir rüzgr (*rihan sar-saran*) gönderdik” (el-Fussilet, 41/169), “*Âd kavmine de kâstıp kavuran rüzgârı (er-riha’l-akim) gönderdik.*” (ez-Zâriyât, 51/41); “*Biz rüzgarları aşulayıcı olarak (er-Riyâba’l-levâkub) gönderdik*” (el-Hicr, 15/22), “(*Allah’ın*) müjdeci olarak rüzgârları (*er-Riyâba*) göndermesi delillerindedir.” (er-Rûm, 30/46). Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbâs b. Osman, *el-Müsned* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, h. 1400), 81.

⁸⁰ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 120.

⁸¹ Buhârî, “Tefsîr”, 1, “Tevhid”, 35, Edebi, 101; Müslim, “Elfâz”, 1, 2.

⁸² Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 111.

⁸³ Söz içinde bir kelimenin başka bir anlam ve bağlamda tekrar edilmesi, biçim benzeşmesi bağlamında edebi sanattır. Bk. İbn Hicce el-Hamevî, Ebû’l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh, *Öizânetül-Edeb ve Ğâyetül-Ereb*, thk. Isâm Şakık, 2 Cilt (Beyrut: Dâru’l-Mektebetü’l-Hilâl, 2004), 2/252.

⁸⁴ el-Bakara, 2/138.

⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Libâs”, 27; İbn Mâce, Ebû Abdullah b. Yezid el-Kazvinî, *es-Sünen*, 2 Cilt, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “Zühhd”, 16.

ortak olamaz. Bu sebeple Allah, kendisiyle bu konuda niza edeni ateşle tehdit etmektedir.⁸⁶

3.2.8. Farklı Kaynaklardan Nakiller Yapması

Aksarâyî, hadisleri yorumlarken başka kaynaklardan da istifade etmiştir. “Ben, yapacağım herhangi bir şeyde, mümin kulunun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiçbir hususta tereddüt etmem...”⁸⁷ rivayetindeki Allah hakkında tereddüdün nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili soruyu cevaplarırken *Şerhu'l-Mesâbih* sahibi Muzhiruddîn Ahmed (öl. 727/1326) bunu şöyle açıklamıştır⁸⁸ diyerek ondan nakilde bulunmaktadır.⁸⁹ Cemâleddin el-Aksarâyî'nin *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* adlı eserinin hadislerle ilgili ikinci kısmında hadisleri şerh ederken en fazla istifade ettiği eser⁹⁰ Muzhiruddin Ahmed'in *Mesâbih Şerhi* diye bilinen *el-Mefâtiḥ fi Şerhi'l-Mesâbih*'dir.⁹¹

Aksarâyî, hadisleri açıklarken hadis kaynaklarından nakiller yaptığı gibi tefsir kaynaklarından da nakiller yapar. Örneğin “İhlâs suresi Kur'an'ın üçte birine denktir”⁹² hadisini açıklarken “*Tefsîr-i Kebîr*'de Kur'an ayetlerinin ilâhiyat, ahiret ve dünyaya dair hükümler ve kıssalar olmak üzere üç kısma ayrıldığı ifade edilmektedir”⁹³ diyerek Fahreddin Râzî'nin (öl. 606/1210) eserinden alıntı yapmaktadır.⁹⁴

Aksarâyî, zaman zaman yakın anlamlı kelimeler arasındaki farkı açıklamak için de kaynaklardan nakilde bulunur. Örneğin “Hamd etmek, şükürün

⁸⁶ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 111.

⁸⁷ Buhârî, “Rikâk”, 38.

⁸⁸ Muzhirî, *el-Mefâtiḥ fi Şerhi'l-Mesâbih*, 3/137-138.

⁸⁹ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 124.

⁹⁰ Bk. Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 116, 124, 126,

⁹¹ Bu eser, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud el-Ferrâ el-Begâvî'nin (öl. 516/1122) *Mesâbihü's-Sünne adlı eserin şerhidir. Mesâbihü's-Sünne*; Begavî'nin İbn Mâce'nin *Süneni*'ni hariç *Küttüb-i Sitte* ve Dârimî'nin *Süneni*'nden seçtiği yaklaşık 4931 (Şah Veliyyullah ed-Dehlevî bu sayıyı 4793 olarak vermektedir) hadisin şerhini yaptığı bir eserdir. Eser hakkında bk. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Hadis Literatürü, çev.* Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 380; Abdülaziz b. Şah Veliyyullah ed-Dehlevî, *Büstamül-Muhaddisin, çev.* Ali Osman Koçkuzu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986), 230; İsmail Lutfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 20. Basım, 2016), 142-144.

⁹² Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 13; Müslim, *Misâfirûn*, 259; Tirmizî, “*Fedâilü'l-Kur'an*”, 11.

⁹³ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin b. el-Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 3. Basım, 1420), 1/156, 20/231, 352, 26/321.

⁹⁴ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 128.

başlıdır. Allah'a hamd etmeyen şükür de etmemektedir"⁹⁵ hadisinde belirtilen hamd ile şükür arasında nasıl bir fark vardır? Hamd etmenin şükürün başı olarak ifade edilmesinin sebebi nedir? Sorularına cevap verirken *el-Fâik* sahibi Zemahşeri'nin (öl. 538/1144) şükürün ancak bir nimete karşılık⁹⁶ olduğuna dair görüşünü nakleder.⁹⁷

3.2.9. Cevaplarda Tevakkuf Etmesi

Tevakkuf, aralarındaki zıtlık için bir çözüm bulunamayan hadisler arasındaki ihtilafa bir çözüm bulununcaya kadar amel edilmemesidir.⁹⁸ Cemâleddin el-Aksarâyî hadisler arasındaki tenakuzda bu metodu da kullandığı görülmektedir.

Ebü Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'a ibadet edilecek günler içinde Zilhiccenin ilk on gününden daha sevimli günler yoktur. O günlerde tutulan her günün orucu bir senelik oruca, her gecesinde kılınan namazlar Kadir Gecesi'nde kılınanlara denktir."⁹⁹ Hz. Âişe de şöyle demektedir: "Rasûlüllah'ı zilhiccenin on gününde oruç tutarken hiç görmedim."¹⁰⁰ Bu günlerde oruç tutma hususunda büyük mükâfatlar içeren ilk rivayet ile Hz. Peygamber'in bunu terk etmesine dair rivayetin nasıl uzlaştırılacağı sorulmaktadır.¹⁰¹ Aksarâyî buna Muzhiruddîn Ahmed (öl. 727/1326)'in *Mesâbih* isimli eserden "bu günlerde Hz. Peygamber'in oruç tuttuğunu ve Hz. Âişe'nin bunun görmemiş

⁹⁵ Beyhakî, *Şuabül-İman*, 4/96.

⁹⁶ Ebü'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed *ez-Zemahşeri, el-Fâik fi Garibi'l-Hadis*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî- Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, 2. Basım (Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/314.

⁹⁷ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 110, 129.

⁹⁸ Abdullah Aydın, *Hadis İstılabları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2011), 319; Osman Demir, "Tevakkuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/579.

⁹⁹ Tirmizî, "Savm", 52; İbn Mâce, "Sıyâm", 39.

¹⁰⁰ Müslim, "Sıyâm", 9.

¹⁰¹ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 112, 126.

olabileceğini”¹⁰² nakleder fakat bu yorumun uzak bir ihtimal olduğunu, bu işin hakikatinin Allah'ın bileceğini belirtir.¹⁰³

3.3. *El-Es'ile Ve'l-Ecvibe'deki Hadislere İlişkin Soruların ve Cevapların Mahiyeti*

el-Es'ile ve'l-Ecvibe'deki soruların içeriği farklılık göstermektedir. Bu soruların 13'ü iman, 5'i Allah'ın sıfatları, 5'i kader, 5'i oruç, 4'ü dua, 4'ü surelerin fazileti, 4'ü sadaka, 2'si Müminlerin özellikleri, 2'si haşır, 2'si namaz, 2'si temizlik, 1'i melekler, 1'i selam, 1'i Ramazan ve Zilhicce aylarının eksik olup olmaması ve 1'i ise İsrailoğullarından rivayet etmenin mahiyetine ilişkindir. Bu itibarla sorularda konusal açıdan bir çeşitlilik görülmektedir. Soruların 33'ü hadisin doğru bir şekilde anlaşılmasıyla ilgili iken; 19'u ise verilen hadisler arasındaki tenakuzun nasıl giderilebileceğiyle ilgilidir.

Bazı sorular hala güncelliğini korumakta ve günümüz hadis problemleri arasında yerini almaya devam etmektedir. Çünkü toplumlarda bazı sorunlar zamanın ihtiyaçlarına göre değişse de bazı ortak sorunlar vardır.¹⁰⁴

Girişte belirtildiği gibi bu sorular, başkaları tarafından Cemâleddin el-Aksarâyî'ye yöneltilmiş olabileceği gibi zihinlerdeki muhtemel soru işaretlerini gidermek için kendisi tarafından da kurgulanmış olabilir. Zaman zaman medrese öğrencileri tarafından kendisine yöneltilen kendisinin de bunlara bazı ilaveler yaparak soruları oluşturma ihtimali yüksektir. Çünkü sorular dini ilimler alanında belirli bir bilgi birikimini gerektiren sorulardır. Birkaç örnek şunlardır:

Bir hadiste “Kur'an hakkında mirâ küfürdür”¹⁰⁵ buyurmaktadır. “Mirâ”dan kastedilen nedir?¹⁰⁶

¹⁰² Muzhırî, hadisin yorumunda devamında “Bir fiilin yapıldığına ve yapılmadığına dair rivayetin olması halinde yapıldığına dair rivayet diğerine tercih edilir” (Muzhırî, *el-Mefâtih fi şerhi'l-Mesâbih*, 3/39-40) diyerek Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği zilhiccenin ilk on gününde oruç tutmanın faziletiyle ilgili rivayeti tercih etmiştir.

¹⁰³ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 126.

¹⁰⁴ Soruların bazıları günümüzde sorulan sorularla paralellik arz ettiği gibi Hz. Peygamber'e yöneltilmiş sorularla da paralellik içermektedir. Bk. Mustafa Karabacak, Hanımlardan Hz. Peygamber'e Sorular (İstanbul: Özgü Yayınları, 2015).

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 5.

¹⁰⁶ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 117.

Hız. Peygamber “Melekler, içinde suret, köpek ve cünüp bulunan eve giremez”¹⁰⁷ buyurmaktadır. Bu hadise göre sayılanlardan birinin hanede bulunması durumunda kişi bir amel işlediğinde bunu yazacak meleklerin de yanında olmayacağı anlaşılmaktadır. Oysa durum böyle değildir. Çünkü Kur’an’da “Evet, insan ne zaman bir söz söylese yanında mutlaka onu kaydeden bir melek hazır bulunur”¹⁰⁸ buyrulmaktadır. Ayrıca bir başka hadiste “Sizinle her daim beraber bulunanlar vardır. Öyleyse Allah’tan sakının ve onlardan haya edin”¹⁰⁹ buyurmaktadır.¹¹⁰

3.4. Soru ve Cevaplarda Kullandığı Hadislerin Sıhhat Durumu ve Kaynaklarının Değeri

Cemâleddin el-Aksarâyî’nin *el-Es’ile ve’l-Ecvibe* isimli eserinde kullandığı hadislerin kaynağını belirtmemiştir. Kullandığı hadislerin tahriri yapıldığında görülmektedir ki tamamına yakını altı hadis kitabı diye meşhur Buhârî’nin (öl. 256/870) *el-Câmiu’s-Sahih’i*¹¹¹, Müslim’in (öl. 261/875) *el-Câmiu’s-Sahih’i*¹¹², Ebû Dâvûd’un (öl. 275/889) *es-Sünen’i*¹¹³, Tirmizî’nin (öl. 279/892) *es-Sünen’i*¹¹⁴, Nesâî’nin (öl. 303/915) *es-Sünen’i*¹¹⁵ ve İbn Mâce’nin (öl. 273/887) *es-Sünen’i*ndendir.¹¹⁶ Bununla birlikte az da olsa Mâlik’in (öl. 179/795) *el-Muvatta’ı*¹¹⁷, Ahmed b. Hanbel’in (öl. 241/855) *el-Müsned’i*¹¹⁸, Şafî’i’nin (öl. 204/820) *el-Müsned’i*¹¹⁹, Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin (öl. 307/919) *el-Müsned’i*¹²⁰, Buhârî’nin *el-Edebül-Müfred’i*¹²¹, Dârimî’nin

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 91, “Libâs”, 47.

¹⁰⁸ Kâf, 50/18.

¹⁰⁹ Tirmizî, “Edeb”, 42.

¹¹⁰ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 118-119.

¹¹¹ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 105, 107, 108, 110, 112, 113, 116, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128.

¹¹² Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 105, 107, 108, 110, 112, 113, 118, 119, 121, 123, 125, 126, 127, 128.

¹¹³ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 111, 117, 118, 119, 121, 123, 125, 126, 128.

¹¹⁴ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 113, 118, 119, 122, 123, 126, 127, 128, 129.

¹¹⁵ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 113, 122.

¹¹⁶ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 106, , 111, 117, 119, 126, 127.

¹¹⁷ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 106,119.

¹¹⁸ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 113, 115, 116, 117, 118, 121, 123, 126, 128, 129.

¹¹⁹ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 123.

¹²⁰ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 120.

¹²¹ Aksarâyî, *el-Es’ile ve’l-Ecvibe*, 122.

(öl. 255/869) *es-Sünen*'i¹²², Taberânî'nin (öl. 360/971) *ed-Dua'sı*¹²³, Dârekutnî'nin (öl. 385/995) *es-Sünen*'i¹²⁴, Hâkim'in (öl. 405/1014) *el-Müstedrek*'i¹²⁵, Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *es-Sünen*'i¹²⁶ ve *Şuabü'l-İman*¹²⁷ adlı eserlerini de kullanmıştır. Bu kitaplar da hadis ilminin temel kaynaklarıdır. Sahih kabul ettiği bu kitaplardan seçtiği hadislerin doğru anlaşılması ve hadisler arasında zahirde çelişki gibi görünen bazı ihtilafları gidermek için bu kitabını telif ettiği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Cemâleddin el-Aksarâyî, I. Murat döneminde Amasya, Konya ve Aksaray gibi Anadolu topraklarında yaşamış âlim ve mutasavvıftır. Cemâli nisbesiyle tanınmıştır. Aksaray'daki Zinciriye Medresesinde hocalık yapmış ve Aksaray'da (öl. 791/1389) vefat etmiş önemli bir âlimdir. Tefsir, başta olmak üzere hadis, fıkıh, ahlak, tıp, dilbilim gibi çeşitli alanlara ait Arapça, Farsça ve Türkçe eserler yazmıştır. Aksarâyî'nin farklı alanlarda ve dillerde eserler kaleme alması kendisinin çok yönlü bir âlim olduğunu göstermesinin yanı sıra 14. asırdaki ilmi birikime ışık tutması bakımından da önemlidir.

Cemâleddin el-Aksarâyî'nin tefsir ve hadise dair *el-Es'ile ve'l-Ecvibe* olarak şöhret bulmuş *Şerhu Müşkilâti'l-Kur'ani'l-Kerim ve Şerhu Müşkilâti Ebâdisi Rabbi'l-Âlemîn* adlı bir eseri bulunmaktadır. Eser soru cevap üslûbuyla yazılmış ve iki bölümden oluşmaktadır. Tefsirle ilgili birinci bölümünde 152; hadisle ilgili ikinci bölümde ise 52 olmak üzere toplamda 204 soru bulunmaktadır. Bu sorular, başkaları tarafından Cemâleddin el-Aksarâyî'ye yöneltilmiş olabileceği gibi zihinlerdeki muhtemel soru işaretlerini gidermek için kendisi tarafından da kurgulanmış olabilir. Söz konusu kitaptaki bazı soruların "Hadis Problemleri" adıyla günümüzde yazılan eserlerle benzerlik arz etmesi ve kitaptaki soruların geneli itibarıyla hadis

¹²² Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 127.

¹²³ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 120, 128.

¹²⁴ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 108, 120, 123.

¹²⁵ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 121.

¹²⁶ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 120.

¹²⁷ Aksarâyî, *el-Es'ile ve'l-Ecvibe*, 116, 129.

konusunda ancak birikimi olan kişilerin sorabileceği sorular olması bu soruların Aksarâyî tarafından kurgulanmış olduğu ihtimalini artırmaktadır.

el-Es'ile ve'l-Ecvibe'deki sorular iman başta olmak üzere kader, haşr, temizlik, namaz, oruç sadaka, dua ve bazı surelerin fazileti gibi çok çeşitli konulardan oluşmaktadır.

Sorularda, bir hadisteki kelimenin veya hadisin doğru anlaşılması, hadisler arasındaki çelişkilerin giderilmesi ve hadisin bize kadar nasıl ulaştığıyla ilgilidir. Ağırlıklı olarak sorular, hadisin doğru anlaşılması ve çelişki gibi görünen hadisler arasındaki tenakuzun giderilmesiyle ilgilidir.

Aksarâyî, sorulara verdiği cevaplarda da farklı metotlar takip etmiştir: Hadisleri ayetle açıklaması, hadisin başka tarikenden istifade etmesi, hadisin yorumuyla ilgili ihtimalleri vermesi sonunda kendi görüşünü de belirtmesi, hadis usulü kavramlarını kullanması, hadisteki kelimelerin anlamını açıklaması, sahabe görüşlerine yer vermesi ve edebi sanatları kullanması gibi farklı metotlar uygulamıştır.

el-Es'ile ve'l-Ecvibe'deki soruların içeriğinde izafilik söz konusu olmakla birlikte 13'ü iman, 5'i Allah'ın sıfatları, 5'i kader, 5'i oruç, 4'ü dua, 4'ü surelerin fazileti, 4'ü sadaka, 2'si müminlerin özellikleri, 2'si haşr, 2'si namaz, 2'si temizlik, 1'i melekler, 1'i selam, 1'i Ramazan ve Zilhicce aylarının eksik olup olmaması ve 1'i israiloğullarından rivayetin durumu ile ilgilidir.

Soruların yaklaşık 33'ü hadisin daha doğru bir şekilde anlaşılmasıyla ilgili iken; 19'u ise verilen hadisler arasındaki tenakuzun nasıl giderilebileceğiyle ilgilidir.

Sorularda bir çeşitlilik söz konusudur. Bazı sorular hala güncelliğini korumakta ve günümüz hadis problemleri arasında yerini almaya devam etmektedir. Çünkü toplumlarda bazı sorunlar zamanın ihtiyaçlarına göre değişse de aynıdır.

Kullandığı hadisler hadis ilminin temel kaynaklarından başta *Kütüb-i Sittè*'den olmak üzere zaman zaman başka kaynaklardan da kullanmıştır.

KAYNAKÇA

- Adivar, Abdulhak Adnan. *Osmanlı Devrinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi, ts.
 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. Thk. Arnaûd, Şuayb- Mürşid, Âdil, 44 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

- Aksarâyî, Cemâleddin. *el-Es'ile ve'l-Ecvibe Tefsir ve Hadis İlmine Dair Sorular ve Cevaplar*. Çev. Necattin, Hanay- Mehterhan Furkanî. Ankara: Demirok Matbaacılık, ts.
- Ata, Ramazan. *Selçukludan Osmanlıya Aksaray Okulu 1142-1566*. Konya: Hüner Yayınevi, 2016.
- Aydın, İsmail Hakkı. "Molla Fenârî". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 33/245-247. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Aydın, Abdullah. *Hadis İstihlaları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî. *Suabül-İmân*. 14 Cilt. Hindistan: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammet b. İsmail. *el-Câmiu's-Sabih*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammet b. İsmail, *el-Edebül-Müfred*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 3. Basım, 1409/1989.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 20. Basım, 2016.
- Dehlevî, Abdülaziz b. Şah Veliiyullah. *Büstanül-Muhaddisin*. Çev. Ali Osman Koçkuzu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1986.
- Demir, Osman. "Tevakkuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/579. İstanbul: Türkiye Diyanet vakfı Yayınları, 2011.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdi. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Müsennâ b. Yahyâ b. Isâ b. Hilâl et-Temimî. *el-Müsned*. Thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1404/1984.
- Furkani, Mehterhan. "Siyasî ve İlmî Bir Kişilik: Amasya Emiri Hacı Şadgeldi Paşa ve ed-Dürerül-Mensûretü fi'l-Furû' Adlı Eserin Kendisine Nispeti". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*. Ankara: KIBATEK, 2017.
- Furkani, Mehterhan, "Risaletü'd-Düreri'l-Mensure li-İz el-Hanefî; Dirâse ve Tahkik", *Mütefekkir*, 4/8 (2017).
- Gümüş, Sadreddin. "Seyyid Şerif Cürcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993. 8: 134-136.
- İbn Hicce el-Hamevî, Ebû'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ali b. Abdillâh.

- Hizânetül-Edeb ve Ğâyetül-Ereb*. Thk. İsmâ Şakık. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-Hilâl, 2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah b. Yezid el-Kazvinî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Karabacak, Mustafa. *Hanımlardan Hz. Peygamber'e Sorular*. İstanbul: Özgü Yayınları, 2015.
- Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. *Hadis Literatürü*. Çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Aksaray Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1974.
- Küçükdağ, Yusuf. *Piri Mehmet Paşa*. Aksaray: Aksaral Belediyesi Yayınları, 2017.
- Küçükdağ, Yusuf. *Cemâli Ailesi*. Aksaray: Aksaray Belediyesi Yayınları, 2017.
- Muzhırî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hüseyin. *el-Mefâtiḥ fi şerhi'l-Mesâbih*. Thk. Nuraddin Tâlip. 6 Cilt. Kuveyt: Daru'n-Nevâdir, 1433/2012.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-Sahib*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Öz, Mustafa. "Cemâleddini Aksarâyî". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 7/308-309. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin b. el-Hüseyin. *et-Tefsîru'l-Kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türasi'l-Arabî, 3. Basım, h. 1420.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbâs b. Osman. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h. 1400.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb. *el-Mücemül-Kebir*. Thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. 2. Basım, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb. *ed-Duâu li't-Taberânî*. Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h. 1413.
- Tâhir, Bursalı Mehmet. *Osmanlı Müellifleri* (Hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz-İsmail Özen) 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınlar, 1333/1915.

- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Ulu, Mahmu. *Ulu Şeyh Cemâleddin Aksarâyî Hayatı ve Eserleri*. Aksaray: Aksaray Belediyesi Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 6 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Fahredden er-Râzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/89-95. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Zemaşşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed. *el-Fâik fi Garibi'l-Hadis*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî- Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, ts.